

Havenkantoor Zaandam en Kunst

Het iconische Havenkantoor van Zaandam.

In 1911 kreeg de stadsarchitect van Zaandam, Hendrik Doodhagen, de opdracht van het gemeentebestuur om een kantoorgebouw te ontwerpen voor de Havendienst. In 1909 was men begonnen met het dempen van de binnenhavenkom waardoor een flinke oppervlakte bouwgrond beschikbaar kwam in het hart van de stad. (Tegenwoordig is dit het uitgangscentrum de Dam met de vele horecagelegenheden en het beeld van Czaar Peter). Omdat het toenmalig gemeentebestuur ernaar streefde het centrum een meer stedelijk uiterlijk te geven ging de opdracht aan Doodhagen vergezeld van de wens om het Havenkantoor vorm te geven met trapgevels. Tot dusver kwamen gebouwen met trapgevels niet of nauwelijks voor in Zaandam. De architect slaagde goed in zijn opdracht; het gebouw, ontworpen in Hollandse neo-rennaissance stijl, zou niet alleen trapgevels krijgen maar ook een torentje en ramen met kruisroeden. Het ontwerp werd goedgekeurd en bouwbedrijf Kakes uit Zaandam kreeg de opdracht om te bouwen. Eind 1912 was de klus geklaard en konden de Havenmeester en zijn adjunct het gebouw betrekken.

Niet veel later zouden ook gebouwen op het braakliggende Damplein verrijzen die eveneens in oud-Hollandse stijl waren ontworpen zoals het postkantoor, een grote horecagelegenheid en een filmtheater.

De originele bouwtekening van het Havenkantoor d.d. 1911

Een foto uit begin 1913 van het pas gebouwde Havenkantoor. Op de achtergrond de Voorzaan met rechts het Eiland met daarop de molen De Rode Leeuw die in 1916 gesloopt werd. Rechts op de voorgrond een deel van de gedempte binnenhavenkom.

Een foto, eveneens uit 1913, nu gemaakt vanuit de Voorzaan. Rechts de ingang naar de Wilhelminasluis en links van het Havenkantoor de toegang naar de oude, Groote of Hondsbosche Sluis.

Waarom een Havenkantoor?

Zaandam is van oudsher een stad geweest met veel scheepsbouw, scheepvaart en handel. In de 18de en deels 19de eeuw was Zaandam een plaats van waaruit veel schepen werden uitgerust die op walvisjacht gingen. Daarnaast had de stad ook een vloot vissersschepen die op de toenmalige Zuiderzee, de Waddenzee en Noordzee visten en ook waren er Zaandamse handelaren die op Indië en Amerika voeren. Toen het IJ, de

toegang tot de Zaan steeds meer verzandde aan het begin van de 19de eeuw, raakte de Zaanse haven en de handelsvaart in het slop. Uitkomst bood het graven en openstellen van het Noordzeekanaal in 1876. Zaandam was weer, nu via IJmuiden, uitstekend bereikbaar voor zeeschepen. De oude zeehaven, ook wel Kerkerak genaamd, tussen het Eiland en de Havenstraat, werd uitgediept en de handel veerde op. De havenmeester, een gemeentefunctionaris kreeg het weer druk. Hij had geen eigen onderkomen maar maakte in het stadhuis van Zaandam gebruik van een kantoortje. Omdat Zaandam in de tweede helft van de 19de eeuw sterk groeide vanwege onder meer de sterk toegenomen industrialisatie, nam ook het aantal gemeenteambtenaren toe en kampte het stadhuis met ruimtegebrek. Aldus werd besloten de Havenmeester, die inmiddels ook een assistent had gekregen, zijn eigen werkplek in het Havenkantoor aan te bieden.

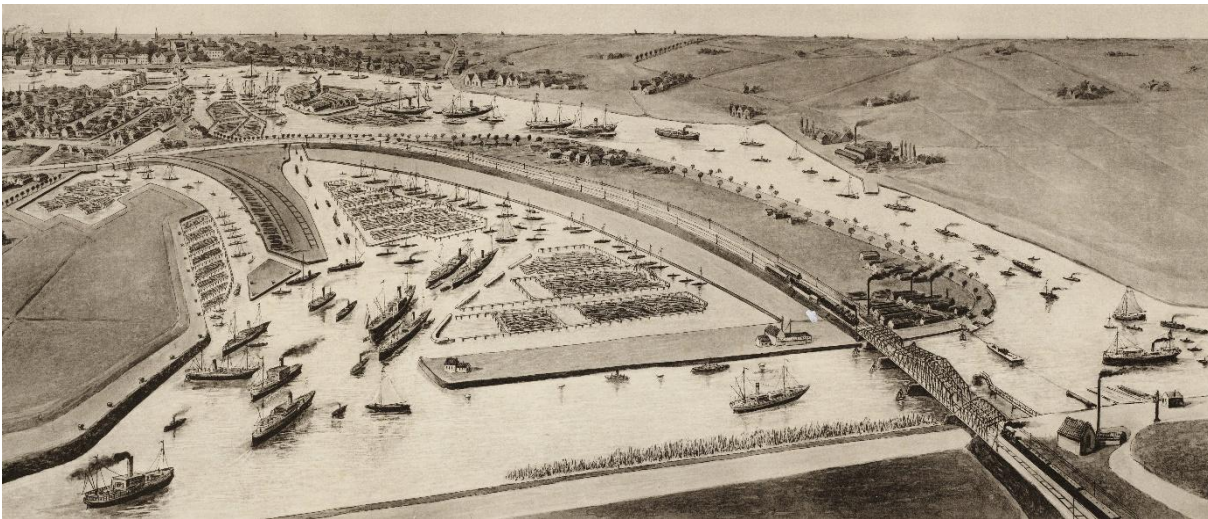
De Zaanse zeehaven rond 1910. In een lange rij liggen de schepen te wachten om gelost te worden.

Ook zgn. balkenvlotten, boomstammen die via de rivieren uit Duitsland en Polen als grote vlotten naar Zaandam kwamen moesten een plek krijgen in de haven.

Ruimtegebrek

Naast hout werden vanaf 1870 ook enorme hoeveelheden rijst aangevoerd naar Zaandam. Vanuit de oude gortpellerij (met windmolens) ontwikkelde zich na de introductie van stoomkracht de rijstpellerij. In Zaandam en Wormerveer werden enorme fabrieken gebouwd voor deze sector. Mede hierdoor ontstond ruimtegebrek in de oude zeehaven en werd een nieuwe haven gegraven, meer westelijk en direct aan het Noordzeekanaal grenzend, die soelaas moest bieden. Deze nieuwe haven werd in 1911, het jaar dat het Havenkantoor werd gebouwd, in gebruik genomen.

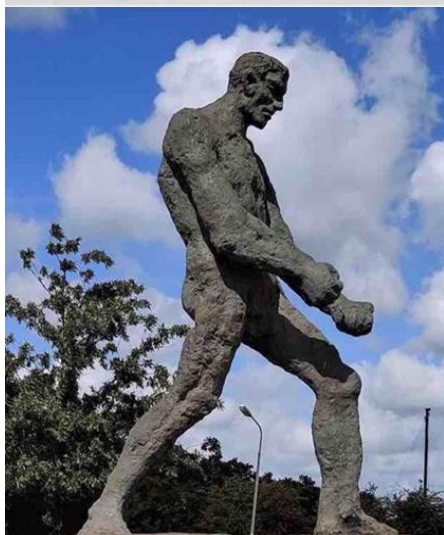
Een tekening uit 1911 van de nieuwe Zaandamse zeehaven. Onderaan het Noordzeekanaal met rechts de Hembrug en rechts daarvan de Zaan (naar boven lopend). Links bovenaan de oude zeehaven en het Eiland. In de nieuwe zeehaven was ook ruimte voor de balkenvlotten.

Europa's grootste houthaven

Door de komst van de nieuwe haven groeide het aantal zeeschepen dat Zaandam bezocht enorm en ontwikkelde zich tot de grootste aanvoerhaven van gezaagd en ongezaagd hout. Schepen, meest vanuit Rusland en Scandinavië voerden grote hoeveelheden aan dat in Zaandam op tientallen houtverwerkende bedrijven werd verwerkt. Namen als Bruynzeel, William Pont, Van Wessems, Gras, Van de Stadt en Bleeck zullen oudere Zaandammers nog bekend in de oren klinken. In de zestiger jaren had Zaandam als logo 'Zaandam Houtstad' en kreeg de kunstenaar Slavomir Miletic van het gemeentebestuur de opdracht om een kunstwerk te maken als hommage aan de rijke historie van de houthandel én aan de bootwerkers, de honderden mannen die met menskracht de zeeschepen losten. Dit kunstwerk, 'de Houtwerker', werd door het gemeentebestuur in 1963 afgekeurd op 'esthetische en technische gronden'. Hierna raakte de kunstenaar in conflict met de gemeente en begon de lijdensweg van het beeld. Uiteindelijk, en vooral door druk en medewerking vanuit bevolking, kon het vier meter hoge bronzen beeld geplaatst worden in Zaandam, dicht bij de oude zeehaven.

Het Havenkantoor had duidelijk een belangrijke functie. Administratieve en financiële handelingen van binnengekomen en vertrekkende schepen werden hier afgehandeld en gedurende de late veertiger en de gehele vijftiger jaren was ook het Zweedse vice-consulaat in het gebouw gevestigd om de belangen van de bemanningen van de Zweedse schepen, die hier ook in groten getale kwamen, te behartigen.

De havenmeester had soms een bemiddelende rol wanneer bemanningsleden in problemen waren geraakt tijdens het uitgaan. De schepen werden tot zeker begin vijftigerjaren veelal met de hand gelost zodat de verblijfsduur van de schepen vaak meerdere dagen, soms wel anderhalve week was. Natuurlijk gingen bemanningsleden op zoek naar vertier in kroegen op de Hogendijk, Lage Horn en de Dam. Dat vertier liep wel eens uit de hand met ruzie of een vechtpartij tot gevolg. Werd de politie daarbij gehaald, dan werd ook de havenmeester verwittigd.

Het einde van het Havenkantoor

De in 1903 gebouwde Wilhelminasluis (toen de grootste binnenvaartsluis van Europa) was voorzien van een brug, de Wilhelminabrug, voor het landverkeer. In het verlengde daarvan, aan de westkant, lag nog een brug om het scheepvaartverkeer dat de oude Groote of Hondsbossche Sluis gebruikte toegang te verlenen.

Op bovenstaande tekening zien we het Havenkantoor en links daarvan de brug naar de oude Hondsbossche sluis en rechts de brug (zonder hef) naar de Wilhelminasluis. De verkeerssituatie was toen (vanaf 1903) niet te vergelijken met nu. Auto's waren er nauwelijks en het overige verkeer bestond uit voetgangers, rijwielen en bakfietsen, handkarren en paard en wagens. De nieuwe Wilhelminasluis daarentegen werd bijzonder intensief gebruikt. De Zaanse industrie was voornamelijk langs de Zaanoevers gevestigd en de toelevering maar ook de expeditie vond bijna voor 100% plaats via de binnenvaart. De sluis werd dan ook binnen enkele jaren de meest gebruikte sluis van ons land. Tientallen schuttingen vonden dagelijks plaats en evenzoveel keer moest ook de brug open. Naarmate het landverkeer groeide (meer auto's, bromfietsen, vrachtauto's voetgangers etc.) werd de situatie steeds nijpender. Daar komt nog bij dat de Wilhelminabrug zó smal was (immers berekend op landverkeer anno 1903) dat het verkeer nauwelijks en in ieder geval stroperig verwerkt werd na een lange tijd (soms wel 15 of 20 minuten) opengestaan te hebben. De Wilhelminabrug kreeg dan ook al snel de bijnaam 'Brug der Zuchten'.

Het is werkelijk onbegrijpelijk dat het tot eind jaren '50 geduurd heeft (bovenstaande foto is gemaakt in 1949) voor er verandering kwam in deze onhoudbare situatie. De Beatrixbrug, aan de noordkant van de sluisen, werd in december 1958 in gebruik genomen. Het zou echter nog ruim zes jaar duren eer ook aan de zuidkant een nieuwe, grotere brug, de nieuwe Wilhelminabrug, gereedkwam. Voor dat zover was, moest het fraaie Havenkantoor weg; het stond in de weg, mede omdat ook het Zaangemaal gebouwd werd, tegelijk met de nieuwe brug. En in januari 1963 viel dan ook het fraaie, iconische gebouw onder de sloophamer. Er was protest genoeg tegen de sloop; het werd jammer gevonden en een aantasting van het stadsbeeld. De protesten waren echter niet luid genoeg en het economisch en infrastructureel belang woog nu eenmaal zwaarder.

Herbouw Havenkantoor is mogelijk

In Zaandam en ook de Zaanstreek is in de afgelopen decennia ontzettend veel gesloopt en ook gebouwd. Er zijn voorbeelden genoeg van fraaie panden, soms zelf eeuwenoud, die weg moesten wegens uitdijende fabrieken, stadsuitbreiding, wegeaanleg of vanwege de vestiging van grote winkels. In enkele gevallen konden bedreigde, monumentale panden gered worden en kregen een tweede leven op het reservaat van Zaanse houtbouw 'De Zaanse Schans'. Maar ook vaak ging het mis, soms zelfs zonder ruchtbaarheid of protest. In 1964 verbrandde molen de Koperslager aan de Zandijkerweg. De zware binten van de molen waren echter nauwelijks aangetast en het molenskelet stond nog fier overeind. En hoewel deskundigen verklaarden dat de molen het zeker waard was om gerestaureerd te worden, moest in opdracht van de gemeente Zandijk het molenslijf omgetrokken worden.

Eveneens in de jaren '60 ging de Gedempte Gracht op de schop; het moest de koopgoot van de Zaanstreek worden en de komst van grootwinkelbedrijven werd voorbereid.

In 1963 werden deze twee architectonische parels, links het 'Ons Huis' met daarnaast het lichte pand, een fraaie winkel gesloopt ten behoeve van een fantasieloze HEMA-vestiging. Extra wrang betreft de sloop van het 'Ons Huis'. Dit gebouw is in 1903 gebouwd door de bootwerkers (de Zaandamse havenarbeiders) die in 1896 was opgericht onder de naam 'Eensgezindheid'. Deze sterke vereniging was initiatiefnemer van een landelijke organisatie van havenarbeiders die uitgroeide tot één van de grootste vakverenigingen van ons land. Er is dus een duidelijke links tussen het Ons Huis en het Havenkantoor.

Tot slot enkele voorbeelden van teruggebouwde panden in de Zaanstreek.

*Begin jaren '60 werd het 17de eeuwse weeshuis in Westzaan gesloopt. Herbouw, maar met weinig origineel materiaal vond plaats op de Zaanse Schans waar het ingericht werd als restaurant 'De Hoop op d'Swarte Walvis.

*Houtzaagmolen 'Het Jonge Schaaap' werd gesloopt in 1942 en herbouwd als replica op basis van tekeningen en opmetingen gedaan kort vóór de sloop, op de Kalverringdijk.

*Hennepklopper 'De Pauw' in Nauerna kwam in 2017 gereed op basis van bestaande tekeningen van dit type, in de Zaanstreek sinds decennia niet meer voorkomende, type industriemolen.

*De 'Beschuitstoren' in Wormer is herbouwd als exacte replica van de originele toren uit 1620 (gesloopt in 1896) op basis van tekeningen, fotomateriaal en beschrijvingen.

Helaas is de lijst met panden die voor altijd weg zijn langer. En natuurlijk, lang niet alles is de moeite waard om de behouden, te verplaatsen of te herbouwen. Maar had het 'Ijshuis' in Zandijk (gebouwd in 1920, gesloopt in 1991) als het eerste, uitsluitend van gewapend beton gebouwde, pand in de Zaanstreek niet een beter lot verdiend? En hetzelfde geldt voor de oude HBS in de Westzijde, of het doopsgezind weeshuis 'Oosterweide' in de Oostzijde....

Waar een wil is, is een weg

Marc Wit, gemeenteraadslid van Zaanstad is de initiatiefnemer van het project herbouw Havenkantoor.' Hij zocht en vond medestanders in de personen van Peter Tange en Tom Tulleken. In februari 2022 boden zij Edzo Bindels, de supervisor Centrum Zaandam Oost, de intentieverklaring 'Herstel gezicht op de Zaan', aan, een pleidooi voor herbouw van het Havenkantoor.

Bindels reageerde enthousiast en zag zeker toekomst voor het initiatief. Hierna werden Aad Melgerd en Cees Kakes betrokken bij het plan hetgeen resulteerde in de oprichting en inschrijving van de Stichting Havenkantoor Zaandam bij de Kamer van Koophandel, het door architecten laten tekenen van een voorlopig ontwerp en het optuigen van de website www.havenkantoorzaandam.nl

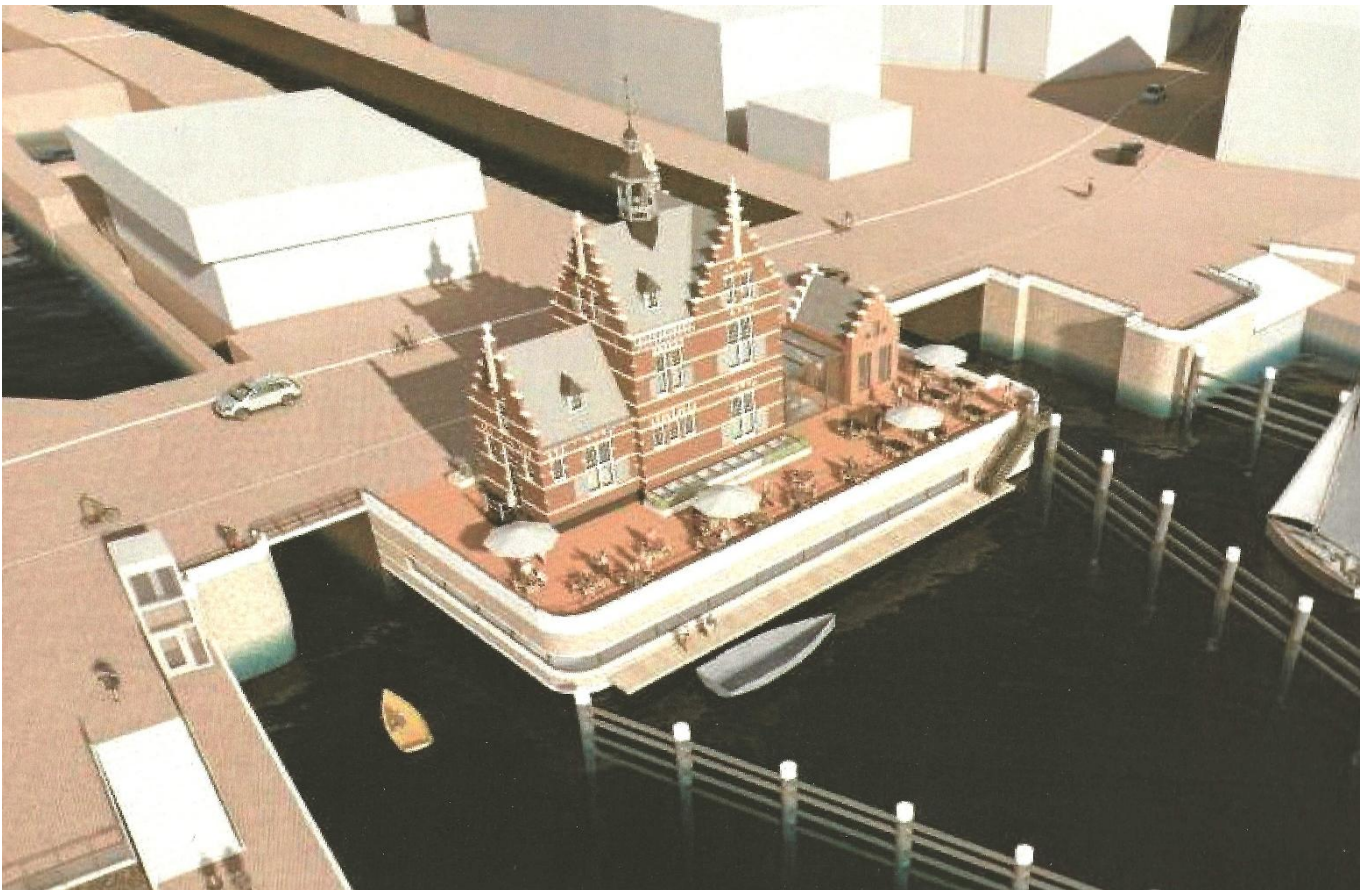
Inmiddels heeft de stichting ook een Comité van Aanbeveling met de enthousiaste ambassadeurs Sylvia Dermout, Peter Tange, Freek de Jonge, Ruud Vreeman en Fred van Dam.

Enthousiasme is er genoeg. Dat blijkt niet alleen uit de drukbezochte website en de inschrijvingen voor de Nieuwsbrief, maar ook uit een aantal perspublicaties. Maar, enthousiasme is natuurlijk niet voldoende. De weg naar een uiteindelijk resultaat zal lang zijn.

Wat behelst het initiatief precies?

Op de eerste plaats herbouw als exacte replica van het originele in 1912 gebouwde Havenkantoor op vrijwel dezelfde zichtlocatie.

Omdat het gebouw te gering van omvang is voor een zelfstandige functie, zal het gecombineerd worden met een restaurant dat gebouwd zal worden op waterniveau in de Voorzaan.

Aan de achterkant van het Havenkantoor komt een terras. Het gebouw krijgt in principe geen functie in directe relatie met het restaurant, uitgezonderd het kleine gebouwtje rechts dat als entree naar het restaurant zal gaan dienen. Wat betreft het Havenkantoor zelf wordt gedacht aan een publieke of culturele functie. (kleine tentoonstellingen, kamerconcerten, lezingen, trouwlocatie etc.).

Zaanse kunstenaars geïnspireerd door.....?

Toen in de jaren '50 bekend werd dat het Havenkantoor op termijn zou verdwijnen zijn er veel foto's van het fraaie gebouw gemaakt en ook enkele kunstenaars maakten een schilderij of tekening. Bij de Stichting Havenkantoor Zaandam ontstond zo het idee om te onderzoeken of Zaanse kunstenaars mogelijk interesse hebben of geïnspireerd zouden kunnen raken door het plan om het Havenkantoor te herbouwen. Zoals in de bovenstaande tekst duidelijk zal zijn, was het Havenkantoor een belangrijk gebouw in Zaandam. De Zaanse haven was decennialang de belangrijkste Europese importhaven van vooral gezaagd hout.

De havenmeester was een autoriteit met een veelomvattende functie, omdat het scheepvaartverkeer achter de sluis (de Binnenzaan) met hem te maken had.

Wat de stichting beoogt is Zaanse kunstenaars uit te nodigen om een kunstproduct te maken waarbij de inspiratie geput zou kunnen worden uit het volgende:

- Het Havenkantoor was een “foto- of afbeeldingsgeniek” gebouw. De herbouw ervan wordt een exacte replica.
  - Het gebouw was het domicilie van de havenmeester en als zodanig een belangrijk gebouw dat in directe relatie stond met de Zaanse zeehaven en de binnenvaart in en om de Zaanstreek.
  - De Wilhelminasluis, pal naast het Havenkantoor, was decennialang de drukst bevaren sluis van Nederland.
  - Het landverkeer ondervond in de jaren '40 en '50 enorme hinder van de drukbevaren sluis waardoor lange wachttijden ontstonden door de geopende Wilhelminabrug.
  - De sloop van het Havenkantoor was onvermijdelijk wegens enerzijds de ingrijpende infrastructurele werkzaamheden en de bouw van Zaangemaal (vanwege de verbetering van de doorstroming van de Zaan die ernstig verontreinigd was door de vele industrie op de Zaanoevers).
  - Het nieuwe Havenkantoor krijgt een nieuwe functie die gezocht wordt in de maatschappelijke en/of culturele sfeer.
  - Zaandam hanteerde in de jaren '50 het logo 'Zaandam Houtstad'.
-
- De te maken kunstwerken kunnen afkomstig zijn uit alle kunstdisciplines.
  - Het project zal een looptijd krijgen van 12 maanden **vanaf een nog nader te bepalen datum**.
  - Indien nodig stelt de Stichting Havenkantoor Zaandam foto/beeldmateriaal ter beschikking.
  - De Stichting gaat de mogelijkheid onderzoeken om materiaalkosten (deels) te kunnen vergoeden.
  - De Stichting verzorgt de publiciteit voorafgaande en gedurende het project.
  - Het project zal in principe geen competitie- of waarderingselement dragen.
  - Het project zal worden afgesloten met een (verkoop-)tentoonstelling.

Meer informatie over het project Herbouw Havenkantoor Zaandam is te vinden op de website van de Stichting Havenkantoor Zaandam www.havenkantoorzaandam.nl waar ook ingeschreven kan worden op een periodieke Nieuwsbrief. Overige informatie kan daarnaast ook verkregen worden door mailcontact met secretaris@havenkantoorzaandam.nl of zaanstorm1950@gmail.com

Het Havenkantoor vanaf het bodecentrum met rechts het stadhuis van Zaandam. Foto plm. 1950.

*De Dam met links de oude voorgevel van bioscoop Apollo, ernaast het oude postkantoor (gesloopt plm. 1922)
Op de achtergrond het Havenkantoor en rechts daarvan het beeld van Czaar Peter de Grote. Foto plm. 1918*